

VITÁK, VÉLEMÉNYEK

A háziasítás kérdései a legújabb kutatások fényében*

A háziasítás rendkívül bonyolult folyamat. Lényegében nem más, mint az ember különleges beavatkozása bizonyos állatfajok életébe azzal, hogy vadászta vagy kiűzte azokat lakóhelyükről, mint pl. a barlangi medvét a pleisztocén során, a háziasítás azonban egészen más természetű beavatkozás volt. Kétségtelen, hogy a legkorábbi háziasítás célja az állati fehérjeszükséglet biztosítása volt az ember számára és hogy abban az időben a háziállatok csupán élő húskonzervek voltak, s az ember végülis éppen úgy leölte őket, mint a vadászott állatokat. Azonban állatok befogása, karámokban tartása és megfelelő időben való leölése még nem háziasítás. A háziasítás ennél több. A legfontosabb kritériuma az, hogy az ember valamely befogott faj egyedeit szaporítani próbálja. A szó: háziasítás — magában foglalja a fogságban tartott állatok szaporítását és tartását az eredetitől eltérő, megváltozott körülmények között. Ha röviden össze akarnám foglalni, mi a háziasítás lényege, az alábbi mondanám: az ember befogja és megszelidíti bizonyos különleges pszichológiai tulajdonsággal bíró állatfajok egyedeit, kivieszi őket természetes biotópjukból és tenyészközösségükből és saját ellenőrzése alatt és hasznára tartja és tenyészti őket.

Azt hiszem, hasznos lenne egy kicsit áttekinteni, melyek voltak a domesztikációjával megkezdődött állattartás fő fázisai. Általában két fázis különböztethető meg: 1. állattartás, 2. állattenyésztés.

Az állattartás az állattenyésztés primitív formája, céltudatos tenyészkiválasztás és megfelelő takarmányozás nélkül. Legfontosabb ismérvei, hogy a) egy adott populációban nem élnek különböző fajták egymás mellett, — b) a háziállatok primitív típusúak — és emlősök esetében — a vad formához képest kis testűek. A tenyészkiválasztás gyökerei visszanyúlnak ugyan az őskorig, pl. a fölös számú hímek kasztrációjának bevezetésével a neolitikumtól kezdve az ember gyakorolt bizonyos szelekciót, a hímek egy részét kiválasztotta a

tenyésztésre, más részét kizárta a tenyésztésből, azonban ez a tenyészkiválasztás nem irányult a magasabb hozam elérésére.

A valódi állattenyésztés alapja a céltudatos tenyészkiválasztás és a megfelelő takarmányozás mind kvalitatív, mind kvantitatív értelemben. A tudatos állattenyésztés akkor kezdődött, amikor az ember háziállatait mint egyedeket és nem mint csordát kezdte kezelni. Ez az időszak nem egyszerre érkezett el minden fajnál, a lónál és a kutyánál pl. korábban, mint a szarvasmarhánál. A tudatos állattenyésztés a teljes háziállatfaunára vonatkozóan a klasszikus görög és méginkább római korban jelentkezett először. Aztán a római birodalom bukásával ez is eltűnt és csak a középkor végén tűnt fel újra. Fő jellemvonásai a) egy adott populációban több fajta egyedei élnek egymás mellett, — b) az állatok nagysága növekszik azonban törpe fajták is előfordulnak, — c) az állatok hozama általánosan növekszik. Régészeti állatsontanyagon e három jellemvonás közül elsősorban az első kettő mutatható jól ki. Valahányszor a céltudatos állattenyésztés felváltotta az állattartást (a klasszikus görög időkben, a római császárkorban, majd véglegesen a XIV. század után, a reneszánsz-kori általános európai fellendülés idején), mindig megjelentek a jól megkülönböztethető fajták minden háziállatfajban (Tác római villatelepülésen pl. két szarvasmarha- és öt kutyafajta fordult elő), s a háziállatok testnagysága növekedni kezdett. Utóbbira legjobb példa a szarvasmarha esete. Ennél a háziasítás okozta nagyságcsökkenés azt eredményezte, hogy az őstulok 155 cm-es átlagos mérmagasságához képest az újkőkori hazai házimarhák átlagosan 127 cm-esek voltak. A rézkorra és a bronzkorra a mérmagasság tovább csökkent. Kb. 121 cm-es átlagra. Az őskori mélypontot a vaskorra érték el, nem egészen 112 cm-es mérmagassággal. Ezután következett az állattenyésztés első feltűnése a római korban, s eredményeként az átlagos mérmagasság 125 cm-re

* A Magyar Néprajzi Társaság teljes ülésén 1968. október 30-án megtartott előadás

ugrott, viszont a római birodalom bukása és a céltudatos állattenyésztés eltűnésével, a népvándorlaskorban 119 cm körülire esett. A szarvasmarha testnagysága mélypontját a X—XIII. században érte el, kb. 111 cm-es átlaggal, majd a XIV—XV. században az állattenyésztés újbóli megindulásával először közel 120 cm-re emelkedett, s máig is egyre növekszik.

A fenti két kategória — állattartás és állattenyésztés — nem egyezik meg a néprajzi irodalomban általánosan elterjedt népi állattartással, ill. uradalmi állattenyésztéssel. Ebben a rendszerben a legutóbbi legalább 100 év népi állattartása is állattenyésztés, miután céltudatos tenyész-kiválasztáson nyugszik.

A háziasítás mint folyamat három tényezőt foglal magában: az embert, aki végzi, a vadállatot, amelyet domesztikálnak és a háziállatot, mint eredményt. — Első pillanatra azt hinné az ember, hogy ebben a folyamatban csupán az ember játszik aktív szerepet, ő vezeti át az állatot a vad állapotból a háziasítottba, ő ellenőrzi a szaporodását, viszi el távoli vidékekre, korlátozza mozgási területét, kiirtja a vadformákat stb. — Nos, ez kétségtelenül a fejlődés fő vonala, azonban az egész folyamat komplex egymáshatások összessége. Nemcsak az ember befolyásolja az állatot, hanem fordítva is, gondoljunk a rénszarvas-tenyésztők vándorlásaira, melyek függvényei háziállataik vándorlásának. És nemcsak az ember gyakorolta a háziasítással bizonyos állatfajokra, hanem a háziasítás hatással volt az emberre, a társadalomra is.

A háziasítással és a korai állattartással kapcsolatban egész sor gyakorlati probléma merül fel. Így pl az, hogy mi a bizonyítéka őskori települések faunájában, ha ott a vadászat mellett állattartás is folyt, illetve, hogy ott a vadászat és állattartás mellett helyi háziasítás is folyt. Vagy például azt, hogy milyen tényezők határozzák meg egy-egy kultúra állattartását, vagy pl. az állattartásnak milyen kvalitatív, ill. kvantitatív vonásai jellemzőek bizonyos őskori kultúrára, népre vagy időszakra, vagy milyen mértékben határozható meg bizonyos kultúrák vagy népek eredete, rokonsága, vagy vándorlásai az állattartásukon keresztül stb. Ezeket a kérdéseket eléggé elhanyagolták eddig és csak a legújabb kutatások vetették rájuk fényt.

Nézzük talán az első problémát: mi a bizonyítása annak, hogy egy őskori telepen állattartás folyt?

1. Egy háziasított faj koresoportjainak — fiatal, kifejtett, érett, öreg — aránya eltérő a vadformától.

2. Ugyancsak eltérő a nemek közti arány is.

3. Olyan háziállatfajok tűnnek fel, amelyeknek az illető területen nem élnek vad formái.

4. A háziállatokon anatómiai változások tűnnek fel, melyek élesen elkülönítik őket vad őseiktől.

5. Előfordulnak a háziasított állatok ábrázolásai.

6. Az állattartással kapcsolatos eszközök, szerszámok is feltűnhetnek.

Az említett hat kritériumból az utolsó négy a legmegbízhatóbb, azonban az első kettő a legérdekesebb.

Az utolsó négy ugyanis már csak akkor tűnik fel, ha a háziasítás kezdete óta egy bizonyos időt már eltelt. Bár manapság már kétségtelen, hogy ez az idő nem túlságosan hosszú, pl. Délnyugat-Ázsiában szarvatlan juhok és csavart szarvú kecskék már a 8. évezredben — időszerűségünk előtt — feltűnnek, és rövidszarvú marhák pedig az i. e. 6. évezredben már a Kárpát-medencét is eléri. Nagyon lényeges, hogy olyan megbízható módszereket találjunk, melyekkel a háziállatokat vad őseiktől már a háziasítás olyan korai időszakában is elkülöníthetjük, amikor morfológiai változások még nem fejlődtek ki.

ARCHHOVSZKI kísérte meg elsőként, hogy valamely állatfaj háziasított és vad formáját a koresoportok és nemek arányában történt eltolódás alapján megkülönböztesse. Szerinte nagyon öreg állatok előfordulása, a hímek és nőstények egyenlő számaránya és a csigolyák, illetve mellcsontok hiánya vad állományra, az öreg állatok hiánya, a nőstények túlnyomó gyakorisága (a hímek nagyrésztét leölték mint fiatal állatokat vagy kasztrálták) és teljes csontvázak előfordulása háziasított állományra utal. Ez kétségkívül nagyon szellemes módszer, miután a koresoportok és nemek arányai közti különbségeket bizonyos csontok előfordulásával, illetve hiányával köti össze. Könnyen megérthető, hogy a vadászok nagytestű állatok leölése esetén a húszegény részeket nem vitték magukkal a településre, a háziállatokat viszont általában a telepen ölték le és ezért ott teljes csontvázaik megtalálhatók.

A háziasítás kimutatásával a koresoportok megváltozott aránya alapján az amerikai COON is foglalkozott. Szerinte a fiatal állatok magas számaránya valamely lelőhelyen a háziasítás bizonyítéka, s ez alaptétellé vált a közel-keleti régészetben. Ennek alapján mutatott ki PERKINS házi-juhokat Zawi Chemi Shanidar proto-neolithikus (10.870 — 300 B. P.) településről. Bár ő a fiatal állatok számarányának hirtelen növekedését állapította meg, azonban HOPKINS statisztikai módszerekkel kimutatta, hogy a fiatal állatoknak ugyan-

olyan magas volt a számaránya a közeli Shanidar Cave paleolit rétegeiben is. Itt tehát a fiatal állatok magas számaránya valamilyen speciális vadászati módszerre utal. Mindenek ellenére én magam azon a véleményen vagyok, hogy a fiatal állatok magas számaránya valamely korai neolitikus lelőhelyen a háziastásnak egyik, ha nem is teljes bizonyítása, egyszerűen azért, miután a neolitikum későbbi időszakában ugyanezt találtam morfológiai változásokkal együtt, kétségtelenül háziastott állományban. Meg vagyok győződve, hogy nagyon hasznos lenne kombinálni ezt a módszert a nemek arányváltozásainak és a csontfajták spektrumának vizsgálatával, mint azt ARCHIVOVSKI tette.

Az előbbiekben tehát azt tekintettük át, melyek a bizonyítékai az állattartásnak egy őskori lelőhelyen. A következő lépés azt megnézni, hogy a helyi háziastásnak milyen bizonyítékai fordulhatnak elő egy lelőhelyen? Ennek különleges jelentősége van nemcsak a korai háziastás szempontjából, hanem a későbbi idők másodlagos háziastásait illetően is. Jól tudjuk, hogy a háziastás folyamata nem állt meg az első befogott állatok megszelídítésénél. Éppen ellenkezőleg: ahogy a háziastás technikája elterjedt, az ember mindent megpróbált szelídíteni állatokat a helyi vad fajokból. De ezen kívül az egész neolitikum során az ember kényszerítve volt a háziastásra. Ebben az időben ugyanis amikor az állattartás még csak kezdeti jellegű volt, a vadászat viszont fokozatosan visszaesett, egyszerűen lehetetlen lett volna ellátni hússal a telepek egyre növekvő lakosságát és ugyanakkor növelni a háziállatállományt. Azonkívül az őskori ember hamar rájött arra, hogy háziállatállománya a vagyona alapja és megpróbálta minden módon növelni azt. Ez megint csak háziastáshoz vezetett. És végül, amikor a neolitikum végén az ember a háziállatok új hasznait — tej, gyapjú, igacéró — felfedezte, háziastási láz tört ki egész Európában. S amikor ennek a láznak végén az őstulok Közép- és Nyugat-európa akkori legjelentősebb háziállatának, a szarvasmarhának vad őse rendkívül megritkult, az ember a sertés háziastására tért át. Ennek ellenére az őstulok még az őskor után is háziastotta, így pl. Vergilius említi, hogy Északolaszországban egy marhajárvány után a parasztok őstulokokat fogtak be és háziastottak. Ugyanígy középkori krónikák említik, hogy egy őstulok bikát, melyet Magyarországban fogtak be és szelídítettek, a 12. században a strasbourg-i dóm nehéz alapköveinek vontatására használták stb.

Melyek tehát a helyi háziastás bizonyítékai?

1. Valamely faj házi- és vad formájának csontjai együttes előfordulása egy lelőhelyen.

2. Átmeneti alakok előfordulása a vad és háziastott forma között.

3. Változások a vad forma koresoportjainak és nemeinek arányában.

4. A vad forma befogásának ábrázolásai.

Az első pont nem kíván bővebb magyarázatot: egy faj csak ott lehet háziastani, ahol vad formája előfordul.

Ami a második pontot illeti, a házi- és vad forma közti átmeneti alakok kétfélek lehetnek *a)* a két forma hibridjei, *b)* frissen háziastott állatok. Közülük az első típus a ritkább, a második gyakoribb. Amennyiben koponyák vagy nagyobb koponyatöredékek előfordulnak, úgy pl. szarvasmarha esetében, nem nehéz a két típus elkülönítése. Míg ugyanis a második típus nem más, mint a vadmarha kis méretű formája, az első egyáltalán nem mutatja a vad formának jól meghatározott, szinte standard arányait. Így pl. kis koponyához nagy szarvai vannak, vagy fordítva. Az őstulok hosszú szarvaihoz hullámos fejéle van, egyenetlen homloka stb. Ilyen aránytalanság valószínűleg az egész testre jellemző, azonban eddig ilyen csontváz még nem került elő.

Helyi háziastás esetén az átmeneti formák hídat képeznek a vad- és domesztikált állomány között egy-egy fajban. A juhot és kecskét illetően ez a kérdés még tisztázásra szorul, mindenesetre ilyen alakok legalábbis a szarv formáját keresztmetszetét, csavarodását illetően kell, hogy legyenek. Ezzel szemben sertés és szarvasmarha esetén az átmeneti alakok jól meghatározhatók. E fajoknál ugyanis a háziastás lényeges nagyságsökkenést eredményez, mely a telepeken nagy mennyiségben előkerülő végtagsontokon is jól felismerhető. Olyan telepen, ahol nem volt helyi szarvasmarha háziastás (a svájci neolitikum bizonyos telepei) a vad- és háziastott nagyságvariációja között tekintélyes hézag van. Ezzel szemben olyan telepeken, ahol komoly szarvasmarha-háziastás volt (egész sor magyar és balkáni neolitikus lelőhely) átmeneti alakok tömege jelentkezik. Ezek az egyes végtagsontok gyakorisági diagramjain jól kimutathatók. Ugyanígy átmeneti alakok jelentkeznek az európai őskori lelőhelyek sertései között is, miután azonban a sertés, mint háziállat jóval ritkább volt a szarvasmarhánál, ezek száma is jóval kisebb.

Olyan telepek anyagában, ahol helyi háziastás folyt. érdekes változások jelentkeznek a háziállatok vad formáinak popu-

lációiban is a koresoportok és nemek — arányait illetően. Modern kísérletek bizonyítják, de őskori bizonyítékaink is vannak arra, hogy a háziasítás csakis fiatal állatokból indulhat ki. Ezért az őskori ember fiatal állatokat kellett, hogy befogjon, hogy megszelídíthesse őket. Viszont a kifejlett vadállatok igyekeztek megvédeni kicsinyeiket; az embernek tehát el kellett ejtenie a kifejletteket, hogy befoghassa a fiatalokat. Éppen ezért logikus tehát, hogy olyan lelőhelyeken, ahol nagyarányú háziasítás folyt, a háziasítható vad faj fiatal egyedekből csontok alig fordulnak elő, ezzel szemben a csontok javarésze kifejlett vagy öreg állatokból származik. Pontosán ez is volt a helyzet pl. Berettyószentmártonban, ahol 1106 meghatározható korú őstulok-csontból mindössze 95 db (8,8%) tartozott fiatal állatokhoz, és ezzel szemben 1011 (91,4%) kifejlett vagy öreg állatokhoz. Másrészről pedig Seeberg-Burgäschisee-Süd svájci lelőhelyen — ahol egyáltalán nem volt szarvasmarha-háziasítás — az őstulokcsontok 55%-a fiatal állatokból származott. Ez utóbbi példa mutatja, hogy a svájci lelőhelyen a fenti szelektív egyáltalán nem fordult elő, ellenkezőleg a vadászok inkább a fiatal állatokat ölték meg, amelyek sokkal könnyebb zsákmányt jelentettek.

Ami viszont a nemek közti arányt illeti, ez vadállatoknál általában megközelítőleg 1 : 1. Nyilván ez volt az arány háziállataink vad őseinek hím- és nőstény egyedei között is. Azonban a vadászat ama formájánál, amelyik háziasításhoz vezetett, az ember gazdálkodni kezdett egy-egy vadászott fajjal, akárcsak háziállataival: megvédte a csordát természetes ellenségei — köztük más emberoportok — ellen, oltalmazta a fiatal és nőstény egyedeket és amennyiben vadhúsrá volt szüksége, úgy az öreg állatokat vagy a számon felüli hímekeket ejtette el. Erre nagyon jó példa a nyugat-iráni asziabi telep (i. e. 8. évezred). Itt kezdődő kecskeháziasítás volt kimutatható és a vad kecskék között a szarvasapokból ítélve csaknem kizárólag bakok fordultak elő, a telep lakossága tehát elsősorban ezeket vadászta. Vagy hogy megint Berettyószentmártonra hivatkozzak, ott az őstulokcsontok legnagyobb része bikákból való volt, szemben Seeberg-Burgäschisee-Süddel (nem volt szarvasmarha háziasítás), ahol az őstulok tehének csontjai voltak többségben.

Ami az állat-befogási ábrázolásokat illeti, ezek meglehetősen későiek. Pl. a híres vaphoi aranyserlegek, amelyek i. e. 1500 körülről származnak, abban az időben mutatják be a vadmarhák befogását, amikor a marha már legalább 4500 éve

háziasított volt. És emellett még az sem biztos, hogy az ott ábrázolt bikák valóban vadmarhák.

Nyilvánvaló, hogy a fenti négy kritérium közül a másodiknak van döntő jelentősége, azaz az átmeneti formák jelenléte a helyi háziasítás legjobb bizonyítéka. Ezzel szemben háziállatállomány, az előrehaladott háziasítás jól meghatározott jegeivel bíró egyedek előfordulása nem okvetlenül szükséges valamely lelőhelyen annak bizonyításához, hogy ott helyi háziasítás folyt. Ez azonban csak elméletben igaz, miután gyakorlatban nehezen képzelhető el, hogy elkapnánk egy olyan lelőhelyet, amelyiken csak háziasítás folyt, de igazi állattartás még nem alakult ki. Ami a vad forma koresoportjai és nemei arányának megváltozását illeti a háziasítással kapcsolatban, az is csak akkor jelentkezik, ha olyan háziasításról van szó, amelyik vadászattal van összekapcsolva. Miután azonban legfontosabb háziállataink háziasítása vadászatukban gyökerezik, ezek a változások a telepek anyagában általában megfigyelhetők, amennyiben elég anyaggal rendelkezünk.

A harmadik kérdéscsoport, amellyel foglalkozni szeretnék, az azokat a kapcsolatokat illeti, melyek az ember, a társadalom illetve a háziasítás és állattartás között kialakultak. Ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatához nélkülözhetetlen, hogy az ember egy bizonyos terület teljes őskori és korai történeti kori népességének állattartását azonos szempontok szerint tanulmányozza. Kárpát-medence és különösen Magyarország nagyon alkalmasnak látszottak erre a célra. Előbbi ugyanis zárt földrajzi egység, melyben Magyarország nagyjából egyöntetű környezetű és klimatikus feltételekkel bír. De az azonos szempontok alkalmazása nem lényegtelen. És itt komolyan esik a latba, hogy hazánk kb. 400 őskori és korai történeti lelőhelyeugyanazzal a módszerrel és ugyanazon nézőpontok szerint került feldolgozásra. Ezeknél a vizsgálatoknál csakis a települések anyaga volt felhasználható, miután csak ezek csontanyaga tükrözte pontosan a háziállatfaunának nemesek a kvalitatív, de kvantitatív összetételét is. A módszer lényege az egyes háziállatfajok kvalitatív, de elsősorban kvantitatív arányainak vizsgálata a faunában. Ezek a vadállatfaunával együtt nagyon fontos felvilágosításokat adnak a gazdálkodás egyik legfontosabb szektorának fejlődéséről. Meg lehetett állapítani, hogy az őskor és a korai történeti kor fő szakaszai és sok őskori kultúra vagy kultúra-csoport jól elhatárolható, tipikus állattartással rendelkeznek, mely a háziállatfajok gyakoriságviszonyaiban jól tükröző-

dik. És az állattartás legalább annyira tipikus valamely kultúrára vagy népre, mint kerámiájuk, eszközeik formája, díszítése stb. Sőt tovább menve a főbb korszakok gyakran ezek fázisai, illetve bizonyos kultúrái nagyon jól megkülönböztethetők egymástól, állattartásuk típusán keresztül. Manapság ott tartunk, hogy ha egy régészeti telepről legalább 500 db meghatározható állatsontunk van, csupán a fauna alapján meg tudjuk mondani, annak régészeti korát.

Az állattartás faji összetétele a kultúrák és népek rokonságáról és vándorlásáról is ad adatokat. Pl. Délnyugat-Ázsia és Görögország neolitikumának kapcsolatai közismertek. És ez nagyon meglátszik állattartásukon is. A görögországi korai neolitikum háziállatfaunája pontosan ugyanazokat a faj-arányokat mutatja, mint Délnyugat-Ázsia hasonló korú telepei. Ez a fauna legalább 70%-a juh—kecskéből áll, ezzel szemben a sertés és a szarvasmarha sokkal ritkább és a kutya csak elenyésző számban fordul elő. Később ugyanez a népcsoport jött fel észak felé és ezért ugyanezt az állattartást találjuk a Balkán északi részén, sőt a Kárpát-medence déli részén is a korai neolitikumban. Míg azonban a görögországi korai neolitikum embere alig vadászott, a Kárpát-medence nedves, mocsaras területére jutva, hús-szükségletének igen nagy részét vadászattal és halászattal fedezte. Ez mutatja, hogy az állattartás eredeti típusa igen mélyen gyökerezett egy-egy nép tradícióiban és még akkor is fenntartották azt, ha az illető fajok számára kedvezőtlen környezetbe kerültek, legfeljebb hús-szükségletük kielégítésére kénytelenek voltak vadászathoz és halászathoz is folyamodni. Természetesen ez a juh—kecskére alapozott, a Kárpát-medencében idegen állattartás (a juh és kecske itt nem rendelkezett háziasítható vad ősökkel) nem tudott sokáig fennmaradni. A neolitikum második harmadától kezdve helyi eredetű kultúrák kifejllesztették sajátos formájú állattartásukat, melynek alapja két helyben háziasítható faj: a szarvasmarha és a sertés volt. Különösen a szarvasmarha volt jelentős. minden telepén ennek esontjai a leggyakoribbak és tartása nagyarányú helyi háziasítással volt egybekötve. Ennek látható jeleként az őstulok volt a leggyakoribban vadászott állat és átmeneti formák rendkívül gyakoriak voltak.

Hasonló volt az állattartás faji összetétele a hazai késő neolitikumban is, miután azonban az ember ebben az időszakban ismerte meg háziállatainak új hasznát, ekkor kezdett teljes erővel háziasítani s ez volt az előbb említett háziasítási láz idő-

szaka. És így tovább hazánk őskorának minden periódusa és fázisa speciális állattartással rendelkezett, mely a fajok arányai alapján jól meghatározható volt, és melyen keresztül az illető időszakokat is jól meg lehetett határozni.

Még egy kérdés vetődik fel: milyen felvilágosításokat ad az állattartás típusa a népek illetve kultúrák eredetéről, vándorlásairól? A Kárpát-medencében a holocén folyamán három lényeges dél-keleti hullám tűnt fel. Az első a Kőrös-kultúra volt a neolitikum kezdetén, i. e. 5000 körül, — a második péceli kultúra, a rézkor végén illetve a bronzkor kezdetén, i. e. 2000 körül, — és végül a törökök a középkor végén. Annak ellenére, hogy az egyes hullámok között több mint háromezer év telt el, mindhárom pontosan ugyanazt az állattartást hozta be; ennek alapja mindhárom népnél a juh—kecske volt, minimális szarvasmarhával, sertéssel és igen kevés kutyával. A három időszak településeinek csontanyaga csupán az előkerült háziállatfajták, a vadászat visszaesése alapján *különíthető el*, valamint, hogy a török lelőhelyeken a ló és a házimadarak is feltűntek.

A háziállatfajok számaránya a települések emberének életéről is felvilágosításokat nyújt. Nyilvánvaló, hogy nomád népek könnyen hajtható háziállatokat tartottak, megtelepült népek viszont inkább helyhez kötötteket, különösen a korai középkorban látható jól, hogyan változott az állattartás az életmód megváltozásával együtt. A háziállatfauna szempontjából ugyanis Közép- és Kelet-európa kora-középkori településeit két csoportra oszthatjuk. Az első csoport szláv és germán falvakból és városokból áll, a másodikhoz viszont magyar falvak és a Pontus-vidék bizonyos népeinek települései tartoznak. Az első csoport állattartására az volt jellemző, hogy benne a sertés és szarvasmarha felváltva voltak a leggyakoribb fajok, juh—kecske sokkal ritkább volt és a ló rendkívül ritka, vagy teljesen hiányzott. A második csoportban viszont a szarvasmarha vagy a juh—kecske voltak a leggyakoribb háziállatok és a ló is gyakori volt, szemben a rendkívül ritka sertéssel. Bizonyos különbségek voltak a két csoportban a háziállatok felhasználását illetően is. Pl. az első csoport lelőhelyein nem ették a lovat, a második csoportéin igen, és míg az első csoportnál a szarvasmarha csaknem kizárólag igavonó állat volt, a második csoport emellett húsállatként is tartotta stb. Érdekes, hogy nem volt lényeges különbség a szlávok és germánok állattartása között, s ugyanúgy a magyarok és az említett pontusi népeké között sem. Ez mutatja, hogy a két csoport állattartása közti különbségek

nem etnikus eredetűek, hanem egyszerűen az életmód változásának eredményei s egyúttal azt is mutatják, hogy az állattartás változása bizony elég lassan követi az életmód megváltozását. A honfoglaló magyarok pl. még letelepedésük után is sokáig megtartották állattartásuk nomád struktúráját.

Most még röviden néhány szóval az állatok legkorábbi domesztikációjának helyéről és idejéről szeretnék megemlékezni. Mai tudásunk szerint a három legrégebb háziállat — a kutya, a juh és a kecske volt. A legrégebb házi kutya leletet különös módon Észak-Amerikában találták, i. e. 8500-ból. Érdekessége, hogy óvilági típusú kutya, tehát valószínűleg Kelet-Ázsiából került át az amerikai földrészre. A legrégebb valószínűleg házasított juh az észak-iraki Zawi Chemi Shanidar-ból került elő, i. e. 9000 körülről. A legrégebb biztos a házi juh viszont a délnyugat-iráni Ali Kosh-ról való i. e. 8. évezred közepéről. Szerencsés véletlen folytán én találtam meg egy szarvatlan juh koponyarészletét a lelőhely anyagában, mint a házasítás tökéletes bizonyítékát. Nagyjából hasonló korúak vagy valamivel régebbiek a nyugat-iráni Asiab-ról származó házi kecske-lele-

tek is. Velük szemben a szarvasmarha és a sertés valamivel később kerültek házasításra, előbbi legrégebb leletei a görögországi Argissa Nagula-ról került elő, az i. e. 7. évezred közepéről, ugyanonnan és a hasonló korú iraki Qalat Jarmo-ból kerültek elő a legkorábbi házi-sertések. Utolsó fontos háziállatunk, a ló viszont a házasítás második hullámának terméke, legkorábbi házasítása az i. e. 4. évezred végén, 3. évezred elején történt Dél-Ukrajnában.

A fentiek csupán kiragadott problémák voltak, de azt hiszem ezekkel is képet tudtam adni a házasításra, a háziállatok eredetére és az állattartás fejlődésére vonatkozó kutatások mai állásáról. Elsősorban olyan kérdéseket igyekeztek kiválasztani, melyeknek régészeti-néprajzi vonatkozásai vannak, nem csak azért, mert feltételeztem, hogy ezek itt nagyobb érdeklődésre számíthatnak, mint a szorosan vett biológiai természetű problémák, hanem azért is, mert remélem, hogy az előadásomat követő vitában a felvetett kérdéseket más oldalról néző hozzászólók hozzá járulni azok jobb megvilágításához.

BÖKÖNYI SÁNDOR